

КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО В СВЕТЛИНАТА НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗВОРИ ОТ XII–XIV В.

Милен Николов

(РИМ – Бургас)

THE FORTRESS OF RUSOKASTRO IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES OF 12TH – 14TH C. A.D.

Milen Nikolov

(Regional Museum of History, Burgas)

Abstract: The fortress of Rusokastro is only 22 kilometers west of the bed of the Bay of Burgas, at the foot of the south approaches towards the Aytos Pass and at north approaches of the Strandja Pass of Kovchas. Its significance to Bulgaria and Byzantium in 13th – 14th c. is well attested in the historical sources of the epoch. The information in them regarding the military campaigns of Andronicus III Palaeologus, the emperor, in 1330–1331 is particularly important. According to Ioannis Kantakouzinus as well as Nikiphoros Grigoras the emperor acted in a foreign country, his armies robbed the native population and annihilated their crops. Rusokastro was one of the main targets of the military expeditions of both campaigns. In accordance with the last archaeological investigations the fortress was newly built in the beginning of 13th c., and after 1263 there was new building. The significance of Rusokastro becomes apparent as well because the military camps of Byzantium and the Kingdom of Bulgaria encamped at the fortress in the 14th c.

Keywords: Rusokastro, fortress, sources, 13th – 14th c.

Крепостта Русокастро се намира на 3.5 км северозападно от едноименното село и на 1.8 км изток-североизточно от с. Желязово. На 4 км югозападно от нея преминава ранносредновековния вал Еркесия. Крепостта е построена на върха на скален вулканичен хълм с максимална надморска височина 108 м. Укрепената площ възлиза на почти 52 декара и това я прави най-голямата средновековна крепост в Южна България. Това, както и специфичното ѝ местоположение – на границата между България и Византия, в тила на черноморските пристанища Анхиало, Скафида, Порос и Созопол, които са били все пак с доминиращо гръцко население през средните векове, изглежда са причина тя да е особено

важен елемент в отбраната на Черноморската зона за българските царе и византийските императори през XIII–XIV в.

Това положение ясно се откроява в изворите от епохата. При многобройните военни действия в Черноморската зона между двете средновековни държави Русокастро неизменно присъства като важно населено и укрепено място, определено в едни случаи като град, а в други – като крепост.

Всъщност, за пръв път Русокастро се среща, под формата „Русокастру“, в „Развлечение за копнеещия да преброди страните“ от ал-Идриси (**Ал-Идриси**, 189), написано в периода след 1154 г. В него авторът определя Русокастро като град (както и почти всички други населени места, които описва), който е „с подобаващи размери, добре населени райони, много добитък, ниски цени“. От това можем за направим извода, че около Русокастро е имало доста селища, което говори за обособяването му в този период на един по-значим регионален център. Както ще посочим по-долу, това се потвърждава от теренните археологически проучвания. Друга важна подробност, която ни дава Идриси е, че Русокастро се намира в равнина. Това описание е съвсем точно – Русокастро е в центъра на обширна равнина с много ниски възвишения, в която укрепления скален хълм доминира на разстояние близо 20 км околоръст.

Второто споменаване на Русокастро е в поемата на Мануил Фил „За подвижите на известния чутовен протостатор“, посветена на военните победи на Михаил Дука Глава Тарханиот срещу българите през втората половина на XIII в. (**Philes**, 142). Русокастро, под формата Ρωσόκαστρον, е превзет в първата кампания на пълководеца, през 1263 г. Важно е да отбележим, че тогава според Мануил Фил Тарханиот уголемява Русокастро и го укрепва допълнително. Изобщо, от двете кампании на този твърде изтъкнат византийски военачалник има сведения за доста крепости, които той не просто превзема, но и допълнително укрепва. Въпреки че тези данни будят оправдано съмнение (**Петров 1956**, 550, 567), сведението не бива да се подценява, поне що се отнася до първия поход на Мануил Глава Тарханиот. Тогава той превзема и укрепва не просто отделни крепости, а такива стратегически места като Вризис (дн. Бунархисар), Скопелос, Скафида, Пиргос (дн. Бургас), Русокастро и Анхиало. Това са градове и крепости по Черноморското крайбрежие и неговия хинтерланд и това едва ли е случайно. Твърде е възможно Михаил Глава, извършвайки една своеобразна реконкиста, да е укрепил цялата южночерноморска зона с оглед на нейното огромно значение за икономиката на Византия, освен разбира се, и тяхната нужда срещу татарските нападения. Това предположение ще бъде развито в отделно изследване. Тук само ще припомним твърде ценното наблюдение на Кирил Маринов, който привежда сведението на Никифор Григора, отнасящо се до 50 крепости, които дядото на Андроник III – Андроник II, построил или обновил при управлението на Тракия именно от Михаил Глава Дука Тарханиот (**Маринов 2007**, 267–284).

Георги Пахимер също пише за Русокастро (**Pachymeres**, 204–205). Коментирайки събитията от началото на XIV в., и по-точно от 1304 г., той ни информира за нещо особено важно – много селища в Черноморската зона, сред които той изрично указва само Ктения и Русокастро, се предали на цар Тодор Светослав по споразумение. Тук очевидно отново изпъква значението на Русокастро като ключов укрепен пункт, който е бил важен както за българите, така и за ромеите. Пахимер определя Русокастро като крепост, под формата *Ῥωσόκαστρον*.

Сред средновековните автори Йоан Кантакузин е този, който най-често пише за Русокастро (**Cantacuzeni**, 255, 266, 270, 271–273, 276).

За пръв път крепостта е спомената от него във връзка със събитията от началото на 1328 г. Тогава българския цар Михаил Асен, мобилизирайки своята армия и пренебрегвайки договора си с Андроник III, се установява в пограничните българо-византийски територии в Черноморската зона, вече като съюзник на стария император Андроник II (**Божилков, Гюзелев 1999**, 566). Забележителен е контекстът, в който Кантакузин пише за Русокастро – според него при Диампол цар Михаил Асен установил главния лагер на своята армия, а при Русокастро – лагера на своята наемна татарска конница. Тук за пръв път Русокастро е отбелязан като военен лагер, където са съсредоточени войски – положение което, както ще видим по-надолу, съвсем не е изолирано.

За втори път Русокастро е споменат при събитията от късното лято-ранната есен на 1330 г. След битката при Велбъжд Андроник III незабавно спрял военните действия срещу Сърбия и от Адрианопол се отправил към Североизточна Тракия. Тук той подчинил Ктения, Русокастро, Аетос, Диампол, Анхиало и Месембрия, които му се предали доброволно. Тези населени места Кантакузин недвусмислено определя като „градове“. И още нещо – той откровено пише, че императорът „опустоши извънредно много страната“ – т. е., България. Тоест, той се държи като завоевател в тази част на Тракия, което е важно да се отбележи.

През пролетта на 1331 г. новоизбраният от българските аристократи цар Иван Александър минал в контраофанзива. Всъщност, след избора му на български владетел това било първото действие, което предприел – още един показател за важността на Южното Черноморие за българския царски двор. Той бързо си възвърнал властта над всички градове, превзети от Андроник през 1330 г. с изключение на Месемврия. Това накарало византийския император, след като неутрализира заплахата от турците при Никомидия, да започне пореден поход срещу Североизточна Тракия.

Той отново си възвърнал властта над Ктения, Диампол, Русокастро, Месембрия; но Анхиало и очевидно – Аетос останали в български ръце. Андроник установил лагера на армията си при Русокастро. Цар Иван Александър отново мобилизирал армията си и установил съответно лагера на българската войска

при Аетос. Започнали едни твърде интересни преговори, от които става ясно, че и двете страни изказвали сериозни аргументи за това кой има по-голямо право да владее градовете на Южното Черноморие и тези от хинтерланда му. В крайна сметка се стига до битката при Русокастро на 18 юли 1331 г. (**Божилов, Гюзелев 1999**, 584), спечелена от българската армия. Развоят на битката е интересен според Кантакузин, но още по-интересна е гледната точка на Никифор Григора, както ще видим по-долу. В крайна сметка бил сключен мирен договор, според който Черноморските градове и тези от вътрешността остават под властта на българския цар.

Русокастро и битката през 1331 г. заема съществена част и във „Византийска история“ на Никифор Григора (**Gregorae**, 162–164). Той дава една твърде интересна гледна точка за действията на Андроник III през 1330 и 1331 г. Според него императорът много лесно подчинил градовете в „Хемус“, под който очевидно трябва да видим Странджа планина, както и тези по крайбрежието – те му се предавали доброволно. След като бил избран за цар, Иван Александър от своя страна не само възвърнал под българска власт тези земи, но и опустошил съседните ромейски територии около Орестиада, след което, натоварен с плячка, се прибрал в Търново. След няколко месеца Андроник отново настъпил в Североизточна Тракия и Странджа. Но той се държал като завоевател – изгарял житото по харманите, унищожавал посевите и опустошавал селищата. В крайна сметка Григора отново описва битката при Русокастро и победата на българите.

От изложената дотук информация, добита от историческите извори, могат да се направят следните изводи:

1. Русокастро е твърде важен пункт в отбраната както за Българското царство, така и за Византийската империя през XIII–XIV в. Това е една от крепостите, която е доукрепена след 1263 г. от Михаил Глава Тарханиот. През XIV в. Русокастро е военен лагер, където са съсредоточавали войска както българските царе, така и византийските императори.

2. Русокастро е българска крепост, в българска държавна територия. Според последните археологически проучвания нейната укрепителна система е новоизградена в края на XII или през първата половина на XIII в. (**Николов, Гюрджийска, Иванов 2017**, 600–602). Нека припомним, че описанието на военните действия на император Андроник III през 1330–1331 г. е недвусмислено – той действа във вражеска страна, с много опустошения на земите и тегиби за местното население. Всъщност, сведенията са за територията на цяла Странджа и Североизточна Тракия.

3. Русокастро не е обикновена крепост. Нейната площ от 52 декара и трайното ѝ присъствие в изворите я представят по-скоро като един от големите средновековни български градове, което също е добре представено в историческите извори. В случая обаче трябва да допълним, че Русокастро има една

много видима специфика – тя е граничен град с много мощна укрепителна система, важен както за Българското царство, така и за Византия.

ЛИТЕРАТУРА

- Ал-Идриси:** Ал-Идриси. Развлечение за копнеещите да преброди страните. – В: В. Гюзелев. Земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите през IV–XIV в. София, 2012, 189. По превода на: Б. Недков. България и съседните ѝ земи през XII в. според „Географията“ на Идриси. София, 1960.
- Philes:** Manuel Philes. За подвизите на известния чутовен протостатор. – В: ГИБИ Х. София, 1980, 138–148.
- Петров 1956:** П. Петров. Българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил „За подвизите на известния чутовен протостатор“. – Известия на Института за Българска История, 6, 1956.
- Маринов 2007:** К. Маринов. Михаил Дука Глава Тарханиот и крепости Гема в конце XIII в. – In: Byzantina et Slavica Cracoviensia V. Byzantium, new peoples, new powers: the Byzantino-Slav contact zone, from the ninth to fifteenth century. Cracow 2007, 267–284.
- Pachymeres:** Georgius Pachymeres. История. – В: ГИБИ Х. София, 1980, 149–217.
- Santacuzeni:** Ioannis Santacuzeni. Historia. – В: ГИБИ Х. София, 1980, 218–396.
- Божилев, Гюзелев 1999:** И. Божилев, В. Гюзелев. История на България т. I: История на Средновековна България VII–XIV в. София, 1999.
- Gregorae:** Nicephori Gregorae. Historia Byzantina. – В: ГИБИ XI. София, 1983, 122–193.
- Николов, Гюрджийска, Иванов 2017:** М. Николов, Д. Гюрджийска, С. Иванов. Редовно археологическо проучване на крепостта Русокастро през 2016 г. – В: АОР през 2016 г. София, 2017, 600–602.

СЪКРАЩЕНИЯ

АОР – Археологически открития и разкопки
ГИБИ – Гръцки извори за българската история